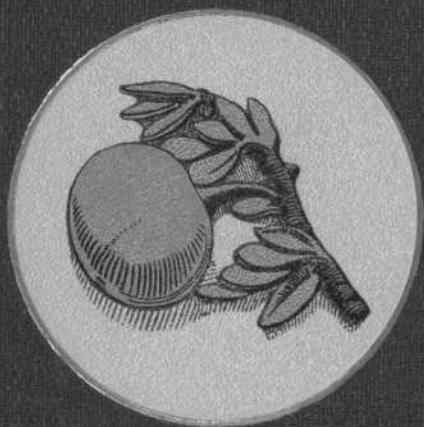

HET WEESHUIS DER COLLEGIANTEN
„DE ORANJEAPPEL”

1675-1925

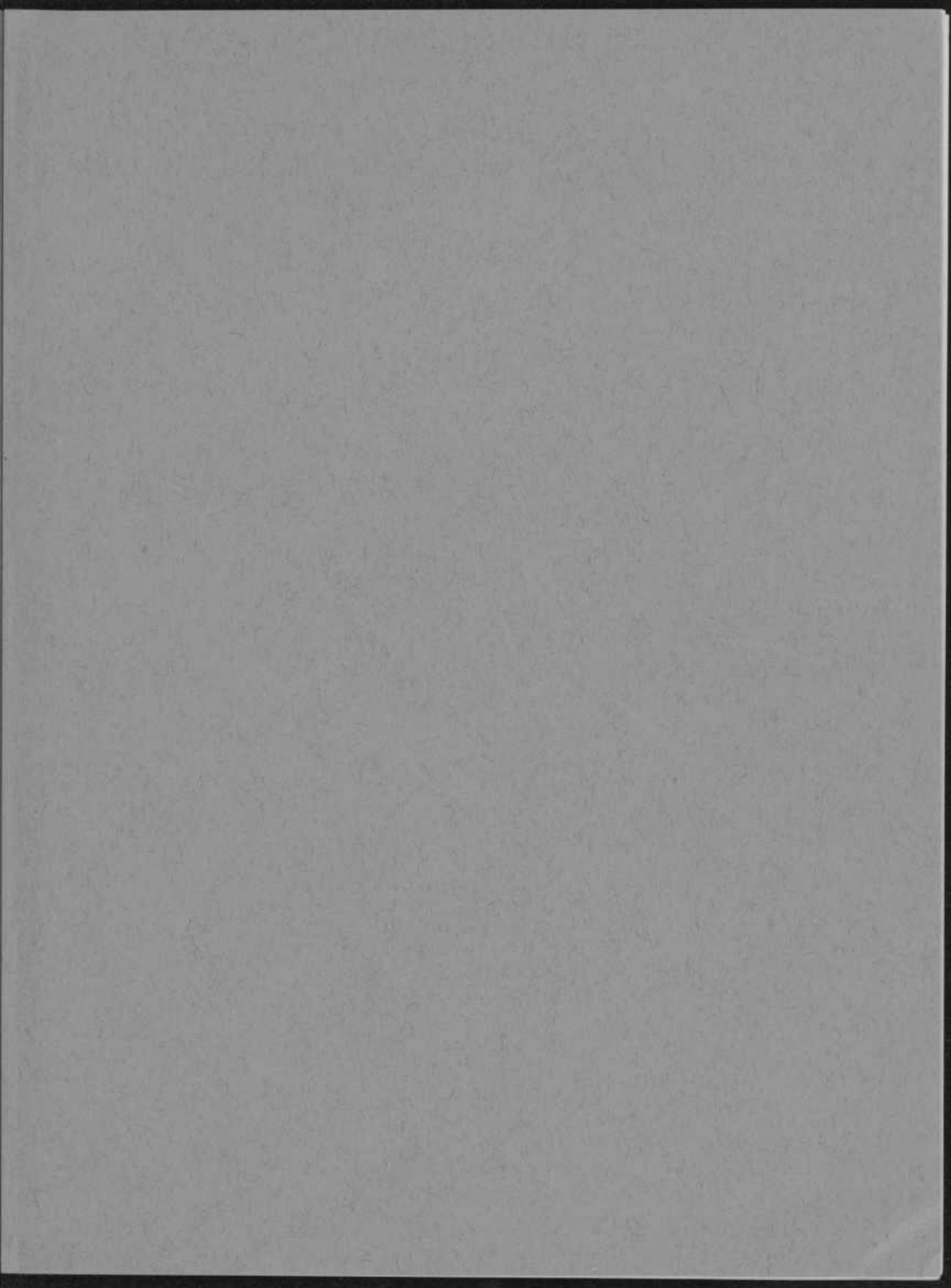
UITGEGEVEN TER GELEGENHEID VAN ZIJN
TWEEHONDERD EN VIJFTIG-JARIG BESTAAN

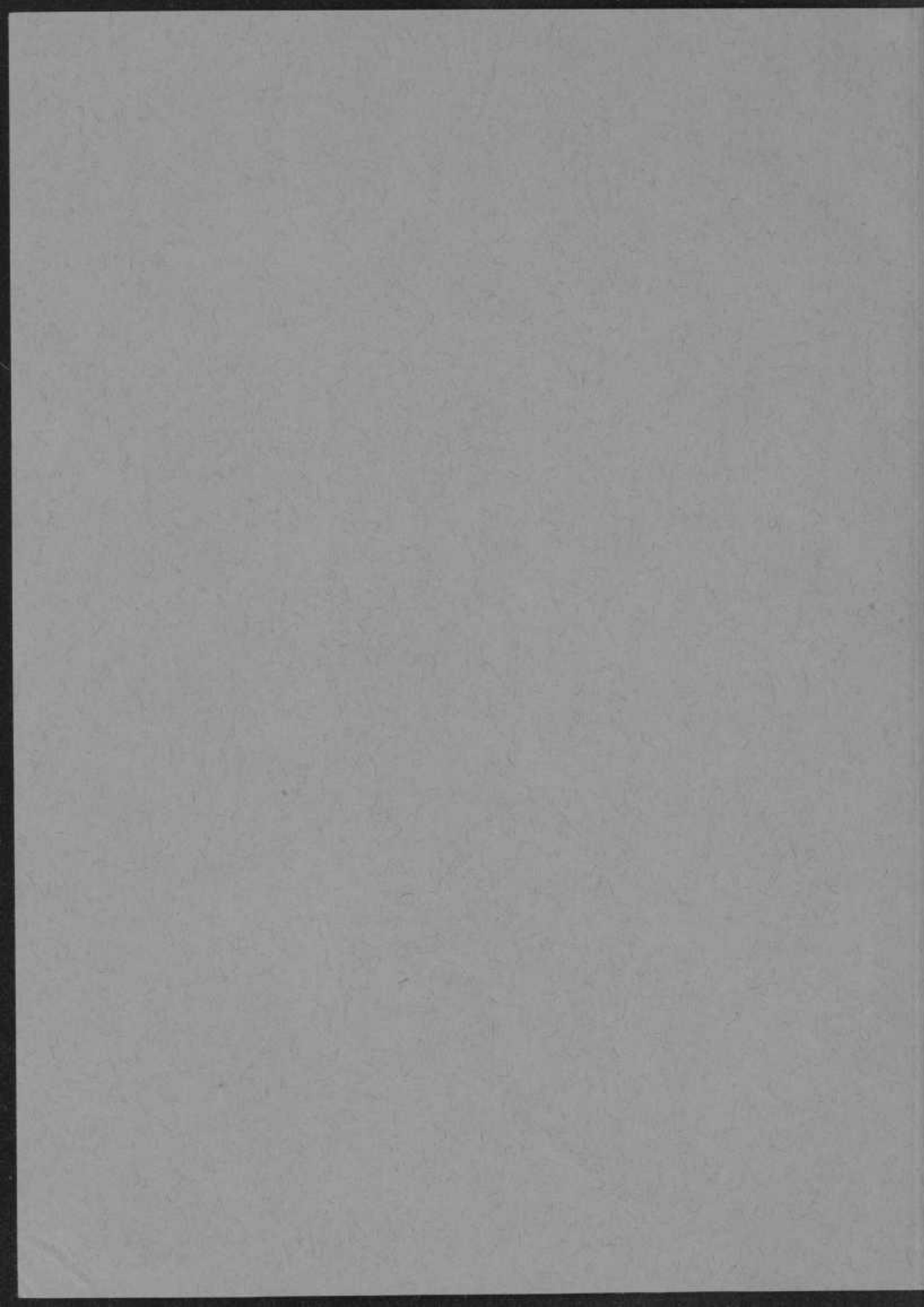
1132 D78

KONINKLIJKE BIBLIOTHEEK

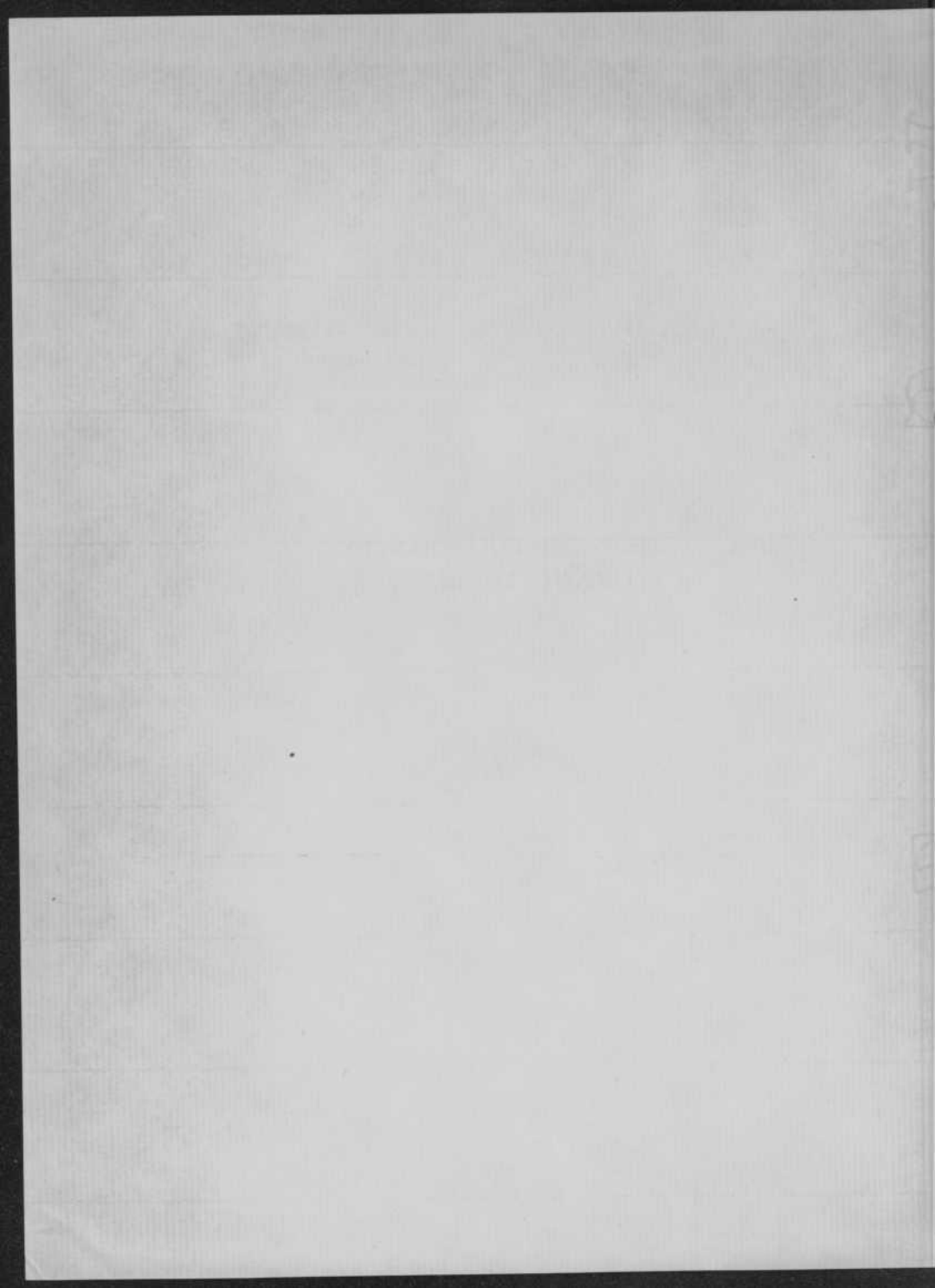

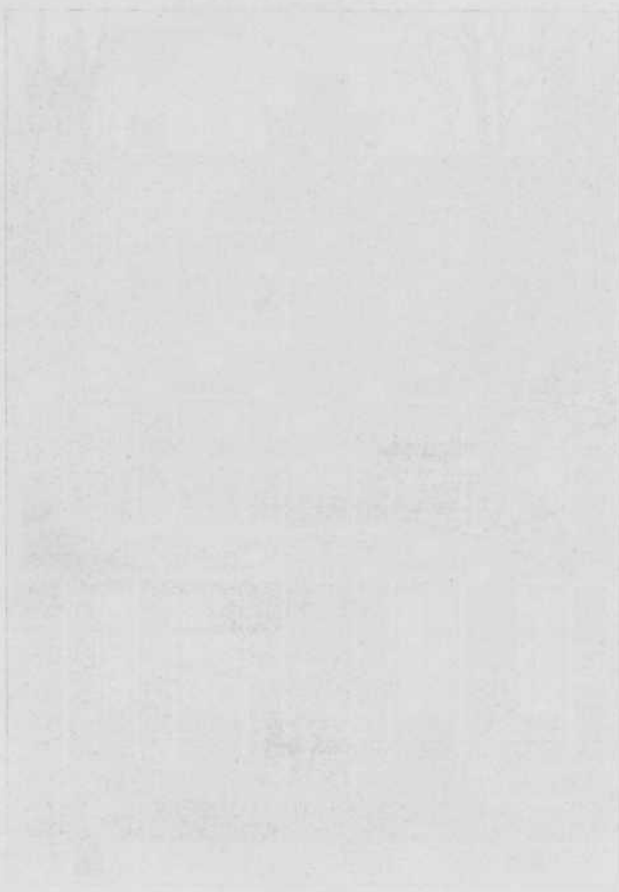
0214 5131

HET WEESHUIS DER COLLEGIANTEN
„DE ORANJEAPPEL”

Copyright © 2000 by [illegible] All rights reserved.

DE GEVEL VAN HET OUDE WEESHUIS AAN DE HEERENGRACHT

262772

1675—1925

HET
WEESHUIS DER COLLEGIANTEN .
„DE ORANJEAPPEL”

DOOR

Mr. A. LOOSJES

UITGEGEVEN TER GELEGENHEID VAN HET TWEEHONDERD EN
VIJFTIG-JARIG BESTAAN VAN HET WEESHUIS „DE ORANJEAPPEL”

1875-1925

Mogt dit gesticht, voorlang by vriend en vreemd geprezen,
Voor vriend en vreemde altoos een treffend voorbeeld wezen!

AGATHA DEKEN

DEN 11^{den} Juli van dit jaar heeft het Weeshuis „de Oranjeappel” twee en een halve eeuw bestaan. Den 17^{den} Augustus was het twee honderd en vijftig jaar geleden, dat de eerste weeskinderen er hunne intrede deden. Twee honderd en vijftig jaar lang reeds zijn onder zijn beschuttend dak de weeskens — om Vondel's woorden te gebruiken — „opgevoed in tucht en eerlijke zeden”, twee honderd en vijftig jaar lang reeds kon het werk der vrome mannen, die dit toevluchtsoord voor de ouderloozen stichtten, worden voortgezet!

Een luidruchtige herdenking van dit feit ware zeker niet in hun geest, maar dat bij hen, aan wier hoede deze stichting thans is toevertrouwd, de wensch is gerezen een oogenblik terug te zien op den afgelegden weg, zal niemand verwonderen.

Moge het hem, die belast werd met het neerschrijven van wat die terugblik leert, gegeven zijn de lezers, zij het tusschen de regels door, iets te doen beseffen van

de innerlijke beteekenis dezer herdenking, de herdenking van de tot den huidigen dag vruchten-dragende daad van mannen, die bindende geloofsbelijdenissen verwierpen, maar het „Heb God lief boven alles, en uwen naaste als u zelven" in praktijk brachten op een wijze, die nog thans eerbied en bewondering afdwingt.

Stichters van het Weeshuis „de Oranjeappel" waren eenige voormannen der Amsterdamsche Collegianten. Tot goed begrip van wat volgt is het wenschelijk, allereerst eenige aandacht te wijden aan deze „vrienden der onderlinge verdraagzaamheid".

Aanleiding tot het ontstaan van de kringen der Collegianten was de afzetting, door de Synode, van Warmond's Arminiaansch-gezinden predikant Christiaan Sopingius (1619). Het gemis van een prediker in den geest der gemeente bracht den ouderling Gijsbert van der Kodde op het denkbeeld, „altemet eens zonder predikant bijeen te komen". Aldus geschiedde, en wat aanvankelijk slechts verricht werd om het verloop der gemeente te voorkomen, bevredigde haar weldra zoozeer, dat zij zich allengs om Van der Kodde en zijne beide broeders schaarde, toen deze mannen de vrijheid van spreken in de godsdienstige bijeenkomsten als de eenig ware, met het oudste christendom overeenstemmende evangelieprediking aanprezen. Toen evenwel Paschier de Fijne, afgezet predikant van Jaarsveld, het banvonniss trotseerde

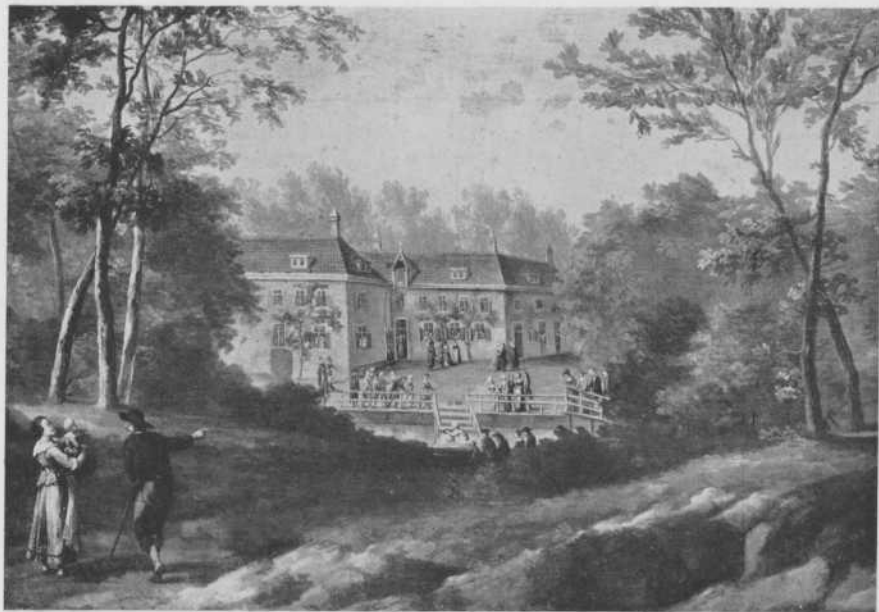
en als prediker voor de herderlooze kudde Warmondsche Remonstranten werd aangewezen, bleef slechts een minderheid de Van der Kodde's en het beginsel der leekeprediking getrouw. Deze minderheid verlegde weldra hare bijeenkomsten naar het naburige Rijnsburg, waarmee de breuk met de Remonstrantsche gemeente volkomen was.

Het voorbeeld der Rijnsburgsche Collegianten vond in den loop der 17de eeuw in andere plaatsen navolging. De vrijheid van spreken in de godsdienstige bijeenkomsten geraakte in de jongere colleges echter als hoofdbeginsel op den achtergrond, en werd meer beschouwd als middel, om de zaak van de vrijheid van den godsdienst te dienen en de ware christelijke verdraagzaamheid te bevorderen. Diep waren de mannen en vrouwen, die deze kringen vormden, doordrongen van het besef, dat de kerk geenszins de zichtbare verwezenlijking van het godrijk is, en dat het Katholieke „nulla salus extra ecclesiam” — gedachte die, hoe onprotestantsch ook, toch sterk was blijven leven in de harten van de mannen der Staatskerk — als strijdig met de waarheid moest worden ter zijde geschoven. Strijd tegen de kerkgenootschappen trok deze stille vromen echter niet aan. Zij meenden slechts in het door hen gevoelde gemis te moeten voorzien door hunne godsdienstige bijeenkomsten, en trachtten op hünne wijze het christendom in praktijk te brengen, zoolang de ware christelijke kerk op aarde ontbrak. Wel kwam bij hen allengs het streven tot uiting, zich niet te bepalen tot een stille afzondering, maar „een werelt van blind-

heydt en duisternis in leer zoowel als in leven" te hervormen; van heftigheid, welke verklaarbaar ware geweest bij zulk een sterk uitgesproken meening over de verdorvenheid van kerk en wereld, bleven zij zich echter onthouden.

Het oude standpunt der Collegianten was beslist anti-kerkelijk, tot een man optrad, die de tegenstelling verzachtte, door den stroom van de nieuwe denkbeelden in Doopsgezinde bedding te leiden: Dr. Galenus Abrahamsz de Haan. Dit geschiedde echter bij lange na niet met instemming van alle Collegianten, van wie velen, niet geheel ten onrechte, den „Galenisten" halfslachtigheid verweten, een halfslachtigheid intusschen, die het kerkelijk leven vooral der Doopsgezinden meer heeft gezuiverd, dan de anti-kerkelijke ijver der „rechte", in hunne consequente afzondering volhardende Collegianten vermocht te doen.

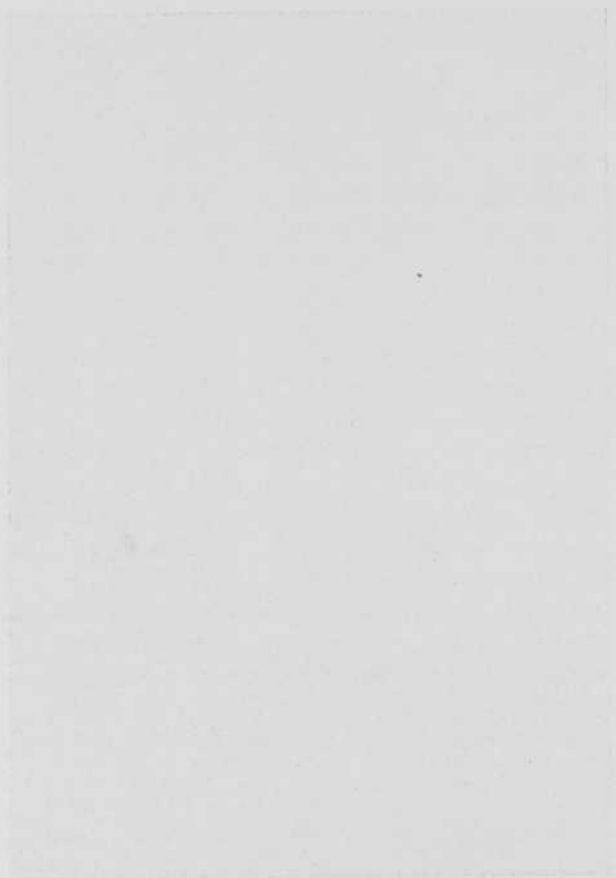
Het is hier niet de plaats om uit te weiden over de meeningsverschillen onder de Collegianten en de heftige, op een scheuring uitlopende twisten in de Vlaamsch-Doopsgezinde gemeente te Amsterdam, welke het gevolg waren van het optreden van den begaafden Galenus, die in 1648 tot haar leeraar was aangesteld. Ik meen me er toe te kunnen bepalen, te vermelden, dat Galenus zich in 1646 als geneesheer te Amsterdam had gevestigd en zich al spoedig daarna aansloot bij Daniel de Breen, Adam Boreel, heer van Duynbeke, en Michiel Comans, die in de Amstelstad tot het oprichten van een college in den trant der Rijnsburgers waren overgegaan;

VOORSTELLING VAN DEN „DOMPELDOOP” DER COLLEGIANTEN TE RIJNSBURG

Naar de schilderij in de regentenkamer van het Weeshuis

THE UNIVERSITY OF CHICAGO
LIBRARY

dat hij zich als predikant weldra als een der ijverigste en welsprekendste Collegianten deed kennen, als een krachtig voorstander van hunne opvattingen, met deze ééne uitzondering: dat hij hun pessimisme omtrent de hopeloos-verdorven toestanden in de kerkgenootschappen niet deelde. Zijn optreden deed in 1655 den „Lammerenkrijgh“ ontbranden, die negen jaar later eindigde met de uittrekking zijner tegenstanders. In de vergaderplaats in „het Lam“ klinken sinds dien ongehinderd de „pernicieuze leeringen en dwalingen“ van Galenus.

De zegepraal van Galenus heeft echter geenszins het opgaan van het Amsterdamsche college in de gemeente der Vlaamsch-Doopsgezinden ten gevolge gehad. Integendeel. Het schijnt wel, dat door de koppigheid waarmee de „rechte“ Collegianten aan hunne anti-kerkelijke opvattingen vasthielden, en door hunne vrees, dat het Amsterdamsche college zijn zelfstandigheid zou verliezen, eenige verwijdering is ontstaan tusschen groepen, die toch zooveel gemeen hadden.

Ziehier dan in 't kort geschetst uit welke kringen 2½ eeuw geleden het Weeshuis „de Oranjeappel“ is voortgekomen en in welke verhouding zijn stichters stonden tot de Doopsgezinden.

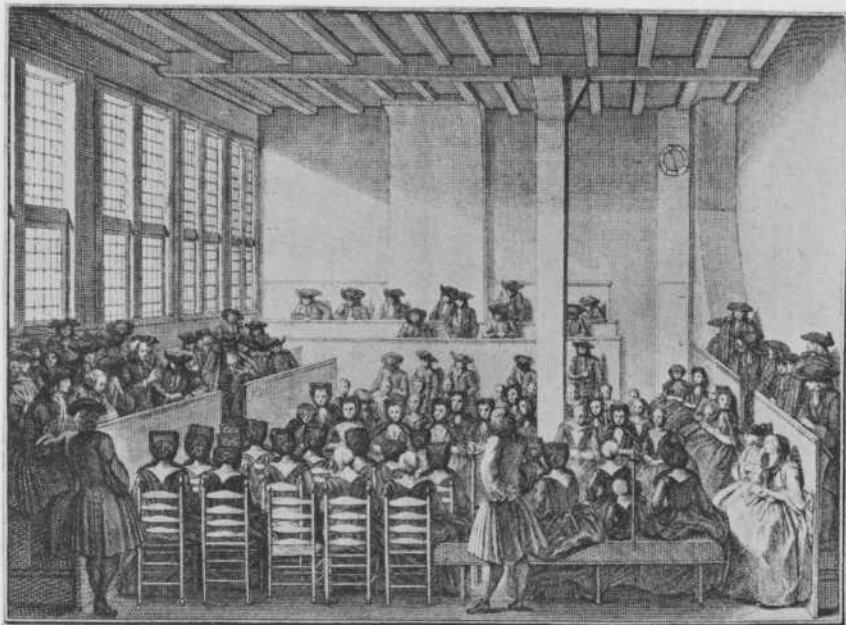
Thans iets meer over die stichting zelve.

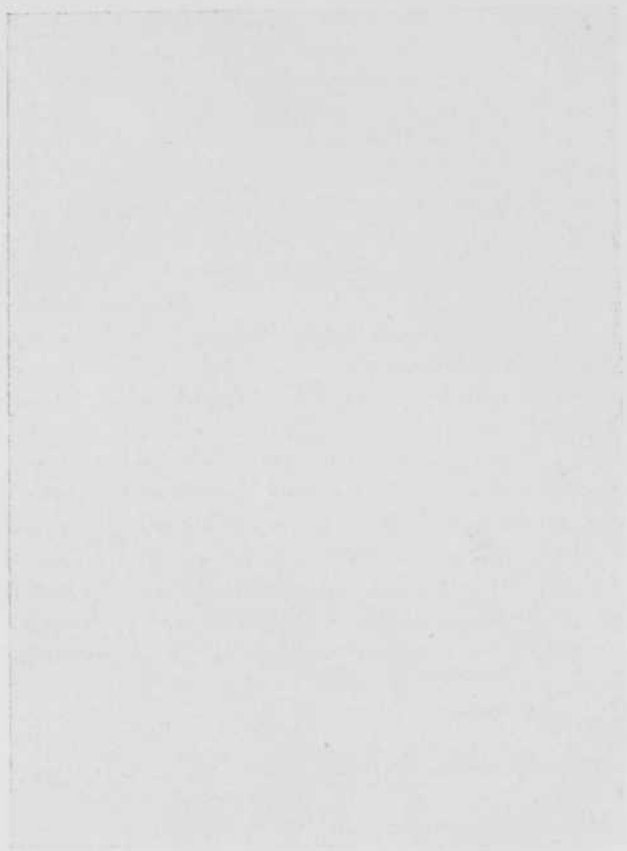
Meer dan twintig jaar lang hadden de samenkomsten der Amsterdamsche Collegianten plaats in een woning

aan het Rokin op den zuidelijken hoek van de Kalfsvelsteeg, tegenover het Rotterdamsche Veer. Nadat men in 1667 eenige maanden in het huis van Antony Rooleeuw was bijeengekomen, koos men, in het volgend jaar — bijkans 4 jaar dus na Galenus' overwinning — de Doopsgezinde kerk of kerkekamer tot plaats van bijeenkomst. De beduchtheid der Collegianten voor het verlies hunner zelfstandigheid maakte, dat dit allerminst door hen allen als een gelukkige oplossing werd beschouwd, hoe sterk de banden ook mochten zijn die hen met de Doopsgezinden verbonden. Een tiental hunner huurde dan ook enkele jaren later — in 1675 — een huis, om daarin hunne samenkomsten te houden. Dit huis, naar den steen die in zijn gevel prijkte, bekend onder den naam van „de Oranjeappel”, had tot dusverre behoord aan den bekenden Nicolaes Opmeer, toen oud-Schepen, later meermalen Burgemeester van Amsterdam, en was gelegen aan de Keizersgracht, schuin tegenover den in 1772 verbranden Schouwburg, van welken nog het poortje voor het gebouw van het R.K. Oude Armenkantoor bewaard bleef. Het had een zeer smallen voorgevel en bevond zich tusschen de tegenwoordige nummers 345 en 347.

Den 11^{den} Juli van datzelfde jaar 1675 verhaalde na afloop van de godsdienstige bijeenkomst een der vrienden van Rijnsburg wiens naam niet genoemd wordt, een en ander van een tocht, door hem langs de Zuiderzee gemaakt; vooral getroffen had hem het feit, dat in de door hem bezochte steden en dorpen verscheidene wees-

DE COLLEGEZAAL IN HET OUDE WEESHUIS TIJDENS EEN GODSDIENSTIGE BIJEENKOMST

kinderen, wier ouders voorstanders van de weerloosheid waren geweest, onverzorgd en aan hun lot overgelaten rondzwierven. In zulke treffende bewoordingen schijnt hij zijne hoorders te hebben opgewekt zich het lot dezer kleinen aan te trekken, mede om te verhinderen dat zij, mocht de overheid zich hunner ontfermen, in de Gereformeerde religie zouden worden opgevoed, dat nog denzelfden dag door hem en negen andere Collegianten¹⁾ een concept-acte werd opgemaakt, waarin het plan werd neergelegd, tot het verzorgen van weezen en — als de giften ruim genoeg vloeiden — ook tot het ondersteunen van weduwen over te gaan. Naar een geschikt verblijf voor de weezen behoefde niet gezocht te worden: in het voor de godsdienstige samenkomsten gehuurde huis was ruimte in overvloed te vinden.

Een circulaire, den 1^{en} Augustus verzonden aan allen, bij wie sympathie met dit werk van christelijke barmhartigheid kon worden verondersteld, had het gewenschte resultaat; niet alleen konden de 7-jarige Geertje en de 3-jarige Pieter Blaauwkok van Monnikendam reeds den 17^{den} Augustus in de nieuwe stichting worden opgenomen, maar weldra werden hun nog verschillende andere pleegkinderen toegevoegd, over wie in September 1675

¹⁾ N.I. Gerrit Jacobsz Derramout, Abraham de Vries, Wijnand Blaupot, Livinus Vincent, Willem Sieverts, Pieter Rijndertsz, Jan Huigen Hendricksz, Jacob Heeremans, Anthony Rooleeuw en Pieter Bruyn.

Antony Rooleeuw, Willem Bruin, Adriaan Pietersz. Dekker, Gerrit Jacobsz. Derramout en Pieter Rijndertsz. tot regenten, en Margrietje Noordijk en Cornelia Rooleeuw tot regentessen werden aangesteld.

Den 1sten April 1677 reeds waren deze regenten, in vereeniging met Jacob Heeremans en Jan Huigen Hendricksz, in staat tot den aankoop van het geheele, aanvankelijk gehuurde gebouw over te gaan, voor een som van *f*7750.—; de overdracht had den 29sten Mei van hetzelfde jaar plaats. Het geheele gebouw werd nu tot weeshuis ingericht; een afzonderlijke zaal bleef echter bestemd voor de bijeenkomsten der Collegianten en werd aan hen bij acte van 1 Mei 1677 voor den tijd van tien jaar verhuurd.

Kenmerkend voor de opvattingen der Collegianten was, dat men de verzorging der weezen niet aan de bestaande kerkgenootschappen wilde overlaten, en ook geenerlei moeite schijnt te hebben gedaan de Doopsgezinden tot het stichten van een weeshuis te bewegen. Uit eigen beweging zijn dezen hiertoe overgegaan, waarschijnlijk gedreven door vrees, dat de Collegianten anders een te grooten invloed op de Doopsgezinde weeskinderen zouden uitoefenen; het zal tenminste wel niet toevallig zijn, dat hiertoe in den aanvang van 1676 werd besloten, juist toen het weeshuis der Collegianten zijn levensvatbaarheid begon te toonen. Wel een bewijs, dat de samenwerking tusschen de Doopsgezinden van Galenus' richting en de Collegianten niet heel innig was, en

tusschen hen zelfs eenige wrijving en naijver bestond. Dat blijkt ook uit de woorden, waarmede de Collegianten de aanvankelijke bedenkingen van Pieter Smout tegen hunne stichting weerlegden, toen deze te kennen had gegeven, dat men noch voor de huisvesting der weezen noch voor de samenkomsten van de voorstanders van het vrije woord een afzonderlijk gebouw behoefde, daar immers de Menniste broeders en zusters wel voor de ouderlooze kinderen zouden zorgen, en de kerkekamer der Doopsgezinden een geschikte plaats van samenkomst voor de Collegianten kon worden geacht. Neen, zoo antwoordt men hem, het is niet de bedoeling alleen kinderen van Doopsgezinden op te nemen, en — ingaan op het denkbeeld van broeder Smout zou de Collegianten te zeer afhankelijk van Galenus maken

In den beginne had men in het Weeshuis „de Oranjeappel” alleen die kinderen willen opnemen, wier ouders het beginsel der weerloosheid hadden voorgestaan, maar reeds in Augustus 1675 liet men deze beperking varen; terzelfder tijd werd het plan om ook weduwen te ondersteunen, prijsgegeven.

Ruime giften vloeiden in de volgende jaren toe. Belangrijk verrijkt werd de stichting vooral in 1679, toen zij uit de fidei-commissaire goederen van wijlen Jan Hartigveldt een bedrag van f 6000.— ontving, waaraan zijne zuster nog een som van f 4000.— toevoegde.

Zoo waren de regenten in staat om in 1680 een huis aan te koopen aan de Heerengracht, onmiddellijk

achter het huis „de Oranjeappel” gelegen, dat een uitgang had in de Huidenstraat; het was voordien de woning van François le Gillon, die er een bedrag van f 30.000 voor ontving. En daarbij bleef het niet: in de bijeengevoegde tuinen der beide huizen werd zoowaar een nieuw gebouw opgetrokken, dat voor de huisvesting der meisjes bestemd werd, met ingang in de Huidenstraat, terwijl het reeds in 1678 tot een ruime woning van drie verdiepingen verbouwde huis aan de Keizersgracht het verblijf der jongens werd. Reeds 18 jongens en 21 meisjes konden in 1680 worden opgenomen. Omstreeks een ton gouds had dit alles gekost; behalve de familie van Hartigveldt worden Antony Rooleeuw en de Rotterdamsche gezusters van Hartigveldt genoemd onder de velen, die bijgedragen hebben tot dit gelukkig resultaat.

Den 22sten Mei 1680 verklaarden de regenten in een uitvoerig stuk, dat zij de ontvangen gelden niet alleen zouden aanwenden voor de weeskinderen van de broederen Collegianten, maar ook, voor zooveel mogelijk, voor alle andere weezen, „die uit grooten nood daar haar toevlucht zouden willen nemen, en ook met eenen om daar altijd de opgemelde vergaderingen om vrijheid in het stichtelijk spreken te oefenen, te onderhouden”. Reeds den 25sten April 1678 hadden zij beloofd, geen besluiten te nemen betreffende het overgeven van het weeshuis, dan met goedvinden van afgevaardigden uit de Colleges van Rotterdam, Leiden, Haarlem en Hoorn.

SCHILDERIJTJE VAN EGBERT VAN HEEMSKERK
IN DE REGENTENKAMER VAN HET WEESHUIS

Thans verklaarden zij uitdrukkelijk, dat niemand, ook hunne opvolgers niet, het recht zou hebben het weeshuis over te dragen aan of te combineeren met dat van eenige gemeente, waar „het alleenspreken werd geoefend”.

Alles liet zich zoo schoon aanzien. Maar al spoedig braken slechte tijden voor de jonge stichting aan. Een hevig twistvuur was in 1680 te Rijnsburg ter gelegenheid van de avondmaalsviering opgelaaid. Een zekere Paulus Jansz, daartoe, naar weldra bleek, opgestoot door Abraham Lemmerman, had er verklaard, alleen den beker te willen deelen met hen, „die de weerloosheid verstonden en beleefden”, daarmee doelende op de „bloetvergietende overigheeden”, wien zijns inziens de toegang tot de bijeenkomsten der Collegianten moest worden ontzegd. Vooral de gebroeders Bredenburg kwamen daar tegen op; exclusivisme, zoo meenden zij, moest men aan de kerken overlaten; niemand, ook geen magistraat, mocht van de bijeenkomsten en het avondmaal worden geweerd, daar dit in strijd zou zijn met de zoo hooggehouden verdraagzaamheid; ieder had voor zich zelf te beoordeelen, of hij al of niet aan de samenkomsten der Collegianten en hunne avondmaalsviering kon deelnemen.

Dit meeningsverschil bracht ook onder de Amsterdamse Collegianten groote verdeeldheid en verstoorde den vrede in het college der regenten van het weeshuis „de Oranjeappel”. De meerderheid van hen, n.l. Dirk van Viane, Jan Huigen, Antony Rooleeuw en Pieter Rijndertsz, schaarde zich aan de zijde der Bredenburgers,

maar een tweetal, Adriaan Pietersz Dekker en Pieter de Haan, koos Lemmerman's partij en wist verschillende gelijkgezinden, onder wie de gezusters van Overveldt, te bewegen, geen verdere giften voor het weeshuis aan de Bredenburgsch-gezinde meerderheid van het college toe te vertrouwen. Hunne uitsluiting van het regentschap volgde spoedig. Toen het heftig optreden van de aanhangers van Lemmerman in de bijeenkomsten der Collegianten tot onstichtelijke en heftige tooneelen aanleiding gaf, gingen de regenten zelfs zoo ver, om, spoedig nadat zij, 12 April 1685, aan de Lemmermansgezinden den toegang hadden geweigerd, de collegezaal geheel af te sluiten, een wel verklaarbare maar toch niet geheel te verdedigen handelwijze, immers, de gelden tot aankoop van het huis „de Oranjeappel” waren gegeven met het dubbele doel, den weezen een verblijf en den Collegianten een eigen plaats van samenkomst te bieden; bovendien was bij acte van 29 Mei 1678 uitdrukkelijk bepaald, dat de regenten niet bevoegd waren het college „te veranderen ofte verplaatsen” of op datgene „wat tot deszelfs wezen ende welzijn behoort”, eenigen invloed uit te oefenen.

Deze twisten hadden een zoodanigen nadeeligen invloed op de geldmiddelen van het weeshuis, dat in 1686 de gelden ontbraken om een drietal nieuwe weezen op te nemen.

Terzelfder tijd bleek, dat ook de toestanden in het weeshuis te wenschen overlieten; in 1686 zagen de

DE ACHTERGEVEL VAN HET OUDE WEESHUIS

FIGURE 1. [Illegible text]

regenten zich genoodzaakt den weesvader Izaak Pietersen en zijne vrouw van hunne betrekking te ontslaan. Of dit alleen geschiedde, omdat zij zich ten koste der weezen hadden verrijkt, staat niet vast; uit de wijze waarop Pieter Smout hen verdedigd heeft, kan worden opgemaakt, dat zij, als aanhangers der Lemmermansche partij, met de uitgesloten regenten heulden. Intusschen, het verweerschrift van Pietersen doet vermoeden, dat reeds eerder niet alles was zooals het behoorde.

Het feit, dat in de volgende jaren herhaaldelijk jongens en meisjes heimelijk het weeshuis verlaten hebben — onder hen Pieter Blaauwkok, die, als driejarige, bij de oprichting van het weeshuis daarin was opgenomen, en het den 14^{den} Februari 1689 met twee andere jongens ontvluchtte, om zich in krijgsdienst te begeven, hij, de zoon van ouders die de weerloosheid hadden voorgestaan! — doet vreezen, dat ook na Pietersen's ontslag de toestanden in het weeshuis aanvankelijk nog te wenschen over gelaten hebben.

In de 18de eeuw is nog slechts hoogst zelden van wegloopen der weeskinderen sprake; bovendien wordt dan meermalen door oud-weezen met erkentelijkheid gesproken over den tijd, door hen in het weeshuis doorgebracht. Van die erkentelijkheid getuigde ook de bekende Aagje Pieters Deken, die er van 1746 tot 1767 vertoefde, in het lofgedicht, door haar ter gelegenheid van het eerste eeuwfeest der stichting vervaardigd, acht jaren nadat zij het weeshuis had verlaten. Het is een typisch

staaltje van 18de eeuwse herderspoëzie, dat ook in druk verschenen is, en tot opschrift draagt:

OP HET EEUWGETYDE VAN HET WEESHUIS DER COLLEGIANTEN
BINNEN AMSTELDAM.
GEVIERT DEN 17 VAN OOGSTMAAND MDCCLXXV.

HERDERSZANG.

Het gedicht heeft den vorm van een samenspraak tusschen Godsvrucht en Dankbaarheid. Godsvrucht vangt aldus aan:

Zing, Amstels Maagdenschaar! hoe achtbre *Vredemond*,
Nu juist eene Eeuw geleën, met *Vryheid* zich verbond,
Om, daar 's Lands kudde hen bewoog tot gulle ontferming,
Het Herderlooze vee te neemen in bescherming!
Koom, lieve *Dankbaarheid*! laat ons ten reije gaan:
Hef, op uw rieten fluit, met my den Feestzang aan!

En wat verder laat de dichteres Dankbaarheid zeggen:

Laat nu uwe echo vry door alle de oorden melden,
Hoe graag myn hart de trouw der Herdren zou vergelden,
Der Herdren van dees buurt, waarin de oprechtheid leeft.
Hoe voelt myn ziel zich aan haar voedsterplaats gekleefd!

Vermelding verdient hier ook, wat Aagje Deken op lateren leeftijd, in haar „Geschrift eener bejaarde vrouw”, over de Collegiantenweezen schreef: „De meisjes hebben het daer voor hunnen stand in de waereld al te wel: men leert haer daer *denken*! Zij begripen, 't is waar, dat de dienstbaarheid (waartoe zij geschikt worden) geen mensch onteert, maer hoe moeilijck moet het haar toch

AGATHA DEKEN, DIE RIIM TWINTIG JAAR IN HET
WEESHUIS HEEFT DOORGEBRACHT

vallen, uit dit stil verblijf van overvloed en onderwijs, over te gaan tot den stand der dienstbaerheid en verstooken te zijn van de gelegenheid om zig te oefenen . . .” In deze woorden lezen wij, behalve lof, ook het verwijt, dat de weezen het, met het oog op hun latere positie in de maatschappij, al te goed hadden in „de Oranjeappel”.

De twist tusschen de aanhangers van de Bredenburgers en Lemmerman verflauwde allengs — in 1699 werd de collegkamer weder geopend — en daarmee namen de stoffelijke moeilijkheden voor het weeshuis een einde. Van omstreeks 1700 tot 1775 beleeft de stichting een tijd van grooten bloei; milde giften vloeiden toe, en niet zelden overtrof het aantal weeskinderen de 30. Het eerste eeuwfeest der stichting, waarbij Aagje Deken haar hierboven vermeld lofgedicht uitsprak, kon dan ook in opgewektheid worden gevierd, zooals ook blijkt uit de feestrede, bij die gelegenheid gehouden door den regent Antonij du Plouis. Maar datzelfde jaar 1775 vormde het begin van een benarden tijd. Onder den invloed der staatkundige twisten ging de belangstelling voor datgene wat de Collegianten tot elkander bracht, verloren; hunne samenkomsten werden steeds slechter bezocht, en, in de eene plaats vroeger, in de andere later, hielden de colleges op te bestaan.

Het einde van het Amsterdamsche college, dat reeds in 1775 ophield bijeen te komen — al werd nog in 1808

de kamer van Regenten gereed gemaakt voor godsdienstige samenkomsten — had voor het weeshuis het gevolg, dat het nu de opbrengst van de collecte in de vergaderingen, op f 1000.— 's jaars te schatten, moest missen. Daarbij kwam de daling der schuldbrieven, waarin voor een belangrijk gedeelte het kapitaal der stichting was belegd. Een legaat ten bedrage van f 13.000, van Geertruida Sluim, weduwe van Gerrit de Koker, te Rotterdam, bracht verbetering in den geldelijken toestand, echter niet in voldoende mate.

De „Fransche tijd" breekt aan, een benarde tijd, ook voor het weeshuis. „De lotgevallen van het Gesticht", zoo zegt de Regent Gerrit Cool in zijn herdenkingsrede op 17 Augustus 1825, „waren op het einde der vorige en in het begin van deze Eeuw zoodanig, dat het scheen alsof het bestaan ten einde, of bekrompen in deszelfs doel, als een kwijnend overblijfsel van voormalige grootheid zoude aflopen". Deze droevige periode werd in 1795 ingeluid door een samensholing van gewapende Patriotten voor het Weeshuis. Om erger te voorkomen, voldeden de Regenten aan hun eisch, om de gehate kleur en den naam van den Oranjeappel in den voorgevel uit te wisschen.

Bedenklijker was de steeds achteruitgaande toestand der finantiën. In 1801 zag men zich genoodzaakt, over te gaan tot verkoop van het huis aan de Heerengracht. In 1808 werd het jongenshuis opgeheven, en dit verblijf der „Jongmans" — het oude huis „de Oranjeappel" — spoedig

HET POORTJE IN DE HUIDENSTRAAT

daarop voor *f* 16.000 verkocht aan het gouvernement, dat daarin, tijdens het verblijf van Koning Lodewijk Napoleon te Amsterdam, de drukkerij der Staatscourant vestigde; door dit tijdelijk gebruik had het reeds oude huis zooveel geleden, dat het, toen de drukkerij weer naar 's-Gravenhage werd verplaatst, moest worden gesloopt.

Door deze krasse maatregelen kon het weeshuis zich staande houden; het bestond dus sinds 1808 nog slechts uit het vroegere „dochtershuis” in den tuin tusschen Heeren- en Keizersgracht, met een uitgang in de Huidenstraat, waarboven de steen met den Oranjeappel uit den gevel van het gesloopte huis aan de Keizersgracht werd aangebracht. Het bezweek zelfs niet onder de tiërceering der staatsschuld.

Minder gelukkig was de in 1801 vereenigde Doopsgezinde gemeente met haar weeshuis, in welks voorgevel de spreuk te lezen stond:

Die verdraagt en zwygt
Overwint en verkrygt.

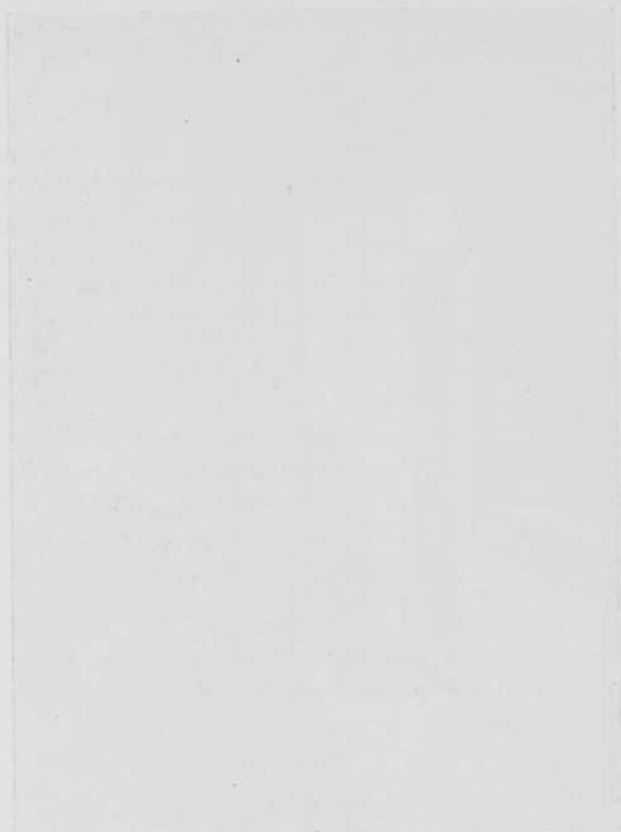
Die spreuk werd ten opzichte van dit weeshuis niet bewaarheid: in 1811 ontbraken de gelden, om de stichting verder te beheeren. In dezen nood wendde de Kerkeraad zich tot Regenten van de „Oranjeappel” met het verzoek, de zorg voor de 17 overgebleven weezen — tegen het einde der 17de eeuw waren er wel eens meer dan 80 geweest — tegen vergoeding der kosten op zich te nemen. Regenten waren hiertoe gaarne bereid en sloten

na eenige onderhandelingen een contract, waarbij de verhouding tusschen de Amsterdamsche Doopsgezinde Gemeente en „de Oranjeappel” werd geregeld, en de vergoeding voor de door Diakenen ter opneming in het weeshuis aangewezen kinderen werd vastgesteld. Dit contract werd in den loop der 19de eeuw nog eenige malen gewijzigd, het laatst den 10^{den} Juni 1875. De toen getroffen regeling geldt nog thans. Daarin is o.m. bepaald, dat twee der vier Regenten¹⁾ door het college van Regenten worden benoemd, en, desgewenscht, levenslang hunne betrekking behouden, terwijl de twee andere worden benoemd door 't College van Diakenen, zooveel mogelijk in overleg met Regenten worden gekozen en wel voor den tijd van tien jaar, waarna zij niet terstond herkiesbaar zijn. Beide collegiën hebben er rekening mee te houden, dat Regenten lid moeten zijn van de Vereenigde Doopsgezinde Gemeente te Amsterdam, en bij voorkeur gehuwd. Telken jare benoemt het college van Diakenen een Commissie, aan welke Regenten rekening en verantwoording hebben te doen van het door hen in het afgelopen jaar gehouden beheer. Regenten moeten alle ouderlooze kinderen, hun door Diakenen aangewezen,

¹⁾ Het aantal Regenten is in den loop der tijden niet steeds gelijk geweest. In den 18de eeuwischen bloeitijd waren er 5, naast 3 Regentessen, die meer in het bijzonder met het toezicht op de meisjes waren belast. De Regenten vergaderden wekelijks, de Regentessen om de 14 dagen. Thans komen èn Regenten èn Regentessen om de 14 dagen ter vergadering bijeen.

EEN SCHILDERACHTIG HOEKJE VAN HET OUDE WEESHUIS

in hun gesticht opnemen, mits deze niet jonger zijn dan drie jaren, of lijdende aan ziels- of lichaamsgebreken, „die volgens het oordeel der geneeskundigen van 't gesticht, hunne samenwoning met andere kinderen bedenkelijk doen zijn'. Voor de opneming van kinderen, die jonger dan drie jaar zijn, evenals voor kinderen van wie beide ouders nog leven of van wie een der ouders nog leeft, is de toestemming van Regenten noodig. Overigens zijn Regenten volkomen vrij in de leiding en opvoeding der aan hunne zorgen toevertrouwde kinderen, en mogen zij alle maatregelen nemen, welke hun in het belang der stichting noodig en nuttig voorkomen.

Het Weeshuis „de Oranjeappel" is dus, zooals uit het bovenstaande blijkt, een volkomen zelfstandige stichting gebleven. Vooral sinds 1811 wordt het herhaaldelijk Weeshuis der „Doopsgezinde Collegianten" genoemd, een benaming waaruit de wensch spreekt te kennen te geven, dat oude veeten zijn vergeten en een nauwe band thans Doopsgezinden en „Oranjeappel" bindt, maar die toch historisch niet geheel te verdedigen is, al moge het waar zijn, dat de meeste Collegianten — ze bleven allen lid van hun eigen gezindte — Doopsgezinden waren en de stadsregeering hen aanzag voor een „vergadering van Mennonisten."

Niet alleen de geldmiddelen baarden in den benarden tijd der Fransche overheersching den bestuurders van

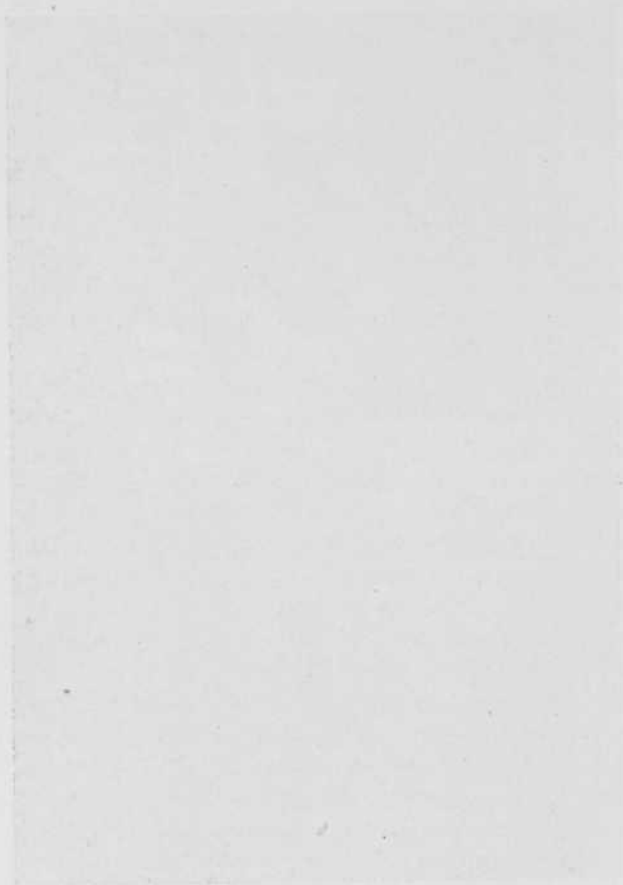
het weeshuis zorg. Kort nadat de kinderen uit het opgeheven weeshuis der Doopsgezinden waren opgenomen— waardoor het aantal weezen tot 43 was gestegen — in het najaar van 1811, ontvingen de Regenten van den Maire van Amsterdam de ontstellende mededeeling, dat alle jongens-weezen van 15-jarigen of hooger leeftijds als „garde pupillen van den Koning van Rome” naar Versailles moesten vertrekken. Protesten baatten niet; de regeering bleef onverbiddelijk. Er bleef niets anders over dan toe te geven, waartoe dan ook, in overleg met een commissie uit den Doopsgezinden Kerkeraad, besloten werd. Van de 8 jongens, die in aanmerking kwamen, werden 6 voor den krijgslidst goedgekeurd; van de 4 jongens, die in den zomer van 1812 aan de beurt waren, 1. Van 2 van deze 7 heeft men nimmer meer iets vernomen. Na Juni 1812 zijn jongens van het weeshuis niet meer voor den krijgslidst opgeroepen; een viertal is — zoo blijkt uit de notulen van eenige regentenvergaderingen — vóór den aanvang van hun dienstplicht door vrienden of familie uit het gesticht weggehaald, om hen aan den militairen dienst te onttrekken. Eenigen van hen keerden in December 1813 terug, toen het gevaar om bij de legers van Napoleon te worden ingelijfd, verdwenen was.

Na de herwinning van Neerland's onafhankelijkheid breken weder goede dagen voor de stichting aan. Als in 1815 Alida de Koker te Rotterdam, een der laatste Collegianten, haar de helft van hare aanzienlijke nalatens-

IN DE KEUKEN VAN HET OULDE WEESHUIS

THE UNIVERSITY OF CHICAGO PRESS

schap vermaakt, zijn de zorgen voorbij, zoodat bij de herdenking van het 150-jarig bestaan van het Weeshuis, in 1825, met dankbaarheid van den gunstigen toestand der geldmiddelen gewag kon worden gemaakt. In de jaren 1828-1832 — 25 April 1832 werd de vergaderzaal te Rijnsburg verkocht, waarmee de geschiedenis der Collegianten als geëindigd kan worden beschouwd — verbeterde die toestand nog aanmerkelijk door den verkoop der Rijnsburgsche goederen. Zoo was het den Regenten mogelijk, in 1851 weder het huis aan de Heerengracht te koopen, voor *f* 800.— meer dan de verkoop een halve eeuw te voren had opgebracht.

Een gevoelige klap ontving de stichting in 1868, toen een der Regenten — zeker wel de donkerste plek in de geschiedenis van „de Oranjeappel” — het in hem als beheerder der geldmiddelen gestelde vertrouwen deerlijk beschaamde, maar toch kon de Regent Prof. J. G. de Hoop Scheffer in zijn ter gelegenheid van het 200-jarig bestaan van het weeshuis op 17 Augustus 1875 gehouden gedachtenisrede dankbaar verklaren, dat deze droeve gebeurtenis in geen enkel opzicht het lot der weezen ook maar een enkel oogenblik had benadeeld.

Van het uiterlijk leven der stichting in de volgende jaren valt niet veel belangrijks te vermelden. Eerst het jaar 1919 brengt een gewichtige gebeurtenis: het verlaten van de oude historische gebouwen. Alvorens echter dit laatste hoofdstuk der geschiedenis aan te vangen, moeten we die oude gebouwen wat nader bezien. Daartoe

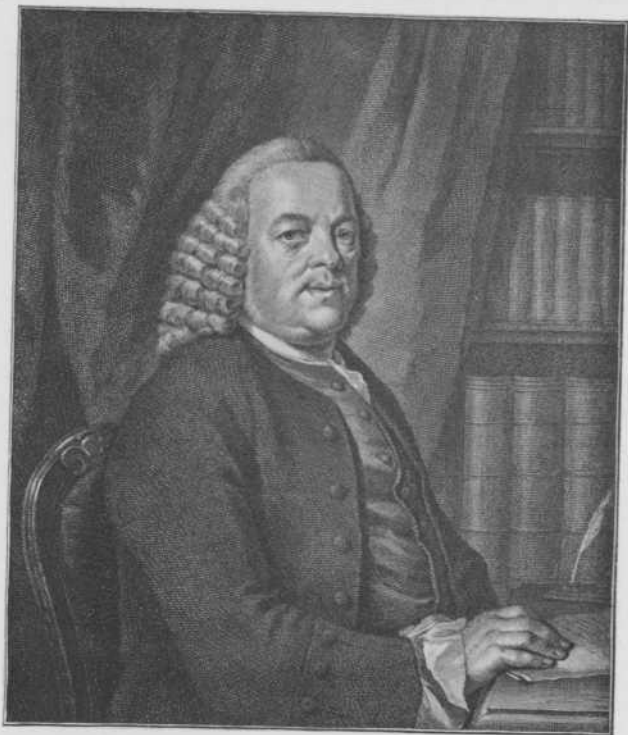
laat ik hier allereerst volgen, wat Jan Wagenaar, de bekende geschiedschrijver, in zijn werk „Amsterdam in zyne Opkomst, Aanwassen, Geschiedenissen”, over de inrichting van het oude Weeshuis schrijft.

Wel zeer uitvoerig is Wagenaar's beschrijving! Geen wonder: hij behoorde zelf tot de Collegianten, en is zelfs Regent van „de Oranjeappel” geweest.

Na een en ander te hebben verhaald van de stichting van het weeshuis en de eerste jaren van zijn bestaan — over de onverkwikkelijke twisten tusschen de Lemmermans en Brendenburgen bewaart hij het zwijgen — gaat hij aldus voort:

„Men komt in 't laatstgemelde (d.i. het Jongmans-Huis) door een' betimmerden gang, boven welken, twee vertrekjes agter, en hooger, twee Graanzolders voor tarwe en rogge, boven elkanderen zyn. Ten einde van den gang, ontmoet men de trap naar de Collegieplaats, en verder naar boven, langs en aan welke, eenige arbossen gesteld zijn, nevens deeze regels van Cornelis van Eeke, voormaals Regent van dit Huis:

Geef van uw haaf
Een milde gaaf
Ons arme WEEZEN.
By ons uw gelt,
Op winst gestelt,
Is buiten Vrese:
God geeft het weer
En nog veel meer
Hier, en na desen.

JAN WAGENAAR
1745—1750 REGENT VAN HET WEESHUIS

THE UNIVERSITY OF CHICAGO
LIBRARY

UNIVERSITY OF CHICAGO
LIBRARY

Ten einde van den gang, treedt men in een ruim vertrek, welk, onder anderen, tot een Slagthuis gebruikt wordt, en de gewoonlyke doorgang is naar de Plaats en Tuin. Zuidwaards van dit vertrek is de Kamer voor den Binnenvader en Binnenmoeder, en daarna de kookken, die ook het Eetvertrek der Jongens is, en uit welken men, door een Waschhuis, toegang heeft naar de Bakkery, alwaar 't roggen- en tarwenbrood, voor beide de huizen, nu (d.i. 1765) door een' Bakker van buitens huis, gebakken wordt, 't welk, voormaals, door den Binnenvader, plagt te geschieden. Boven de bakkery is eene builzolder. Wyders is, in den kookken, de ingang naar de Provisiekelder, en, voor de Kamer van den Binnenvader en Binnenmoeder, nog een opgang naar boven. Op de tweede verdieping heeft men, nevens de Collegieplaats, de Jongens School, boven welke, eene ingestoken kamer is, alwaar de Bestierders van de Armen-kas der Collegianten, tegenwoordig, eens ter maand, byeenkomen. Voor deeze Kamer, is een klein vertrekje, waarvan deeze Bestierders tot een Spreekvertrek gebruik maaken. De derde Verdieping bestaat uit vier vertrekken, een, welk tot berging van huisraad dient; eene Kleërkamer voor de kinderen; een vertrek, tot boekoefening voor de bekwaamsten geschikt, en eene slaapkamer van agt bedsteden, met saaijen behangsels voorzien.

In het Meisjes-Huis, naar welk men, door een' open gang in de Huidenstraat toegang heeft, ontmoet men eerst, in 't Voorhuis, de Kamer van de Binnenmoeder:

voorts, eene ruime vierkante Eetzaal, en daarna, den kookken. Onder deeze vertrekken, zyn, eene kelder, die tot eene School gebruikt wordt, eene Timmerloots en eene ruime Provisiekelder, die, door houten hekjes, bekwaamlyk, verdeeld is. Naast de Kamer der Binnenmoeder, is de opgang naar boven, ontmoetende men, op de tweede Verdieping, de Kamer der Regenten, een ruim vertrek; waarnevens een kleiner vertrek is: voorts de Wolle-naaikamer, en de Kamer der Regentessen, in welke een uitgeschooten vertrekje is, welk, tegenwoordig, door eene Ziekenmoeder, gebruikt wordt. Op de derde Verdieping, is de Slaapkamer, voorzien van negen bedsteden en nette kasjes tot berging; de Linnen-naaikamer, en eene Kleêrkamer, die ook tot eene Ziekenkamer gebruikt wordt, en op welke eene bedstede is. De vierde Verdieping bestaat uit een ruime bergzolder, over 't geheele huis: en de vyfde, uit twee Kleêrzolders nevens elkanderen, op eene van welken, een looden regenbak geplaatst is. In beide de Huizen zijn, wijders, verscheiden' andere vertrekken en gemakken: doch het Dogters-Huis is veel ruimer en beter betimmerd, dan het Jongmans-Huis." —

Tot zoover Wagenaar. Hij moge dan niet alle vertrekken en „gemakken" hebben beschreven en vermeld, zijne toch wel zeer uitvoerige mededeelingen stellen ons in staat, ons een voorstelling te maken van de — wel zeer sobere — inrichting der gebouwen van het Weeshuis in zijn eersten bloeitijd, in de 18de eeuw.

In 1801, en vooral na 1808, toen nog slechts het

„Dogters-Huis” ter beschikking stond, werd natuurlijk veel in de inrichting veranderd: men moest zich behelpen met de beschikbare ruimte, en die was heel wat verkleind. De aankoop, in 1851, van het huis aan de Heerengracht, maakte verbetering mogelijk: de Regenten brachten hun vergaderplaats naar dit huis over, in de voorkamer ter rechterzijde van de gang; in de linkervoorkamer vergaderden de drie Regentessen. Achter deze vertrekken bevond zich links de „blinde kamer”, als rommelkamer in gebruik, en rechts de feestzaal, die slechts zelden dienst deed. In het achterhuis was de groote zaal, die als eet- en woonkamer in gebruik was. Daar waren ook de vorden „binnenvader” en „binnenmoeder” bestemde vertrekken. Een van de kelders onder de groote zaal heeft nog langen tijd tot schoollokaal van de meisjes gediend. Op de bovenverdiepingen, ook op die van het voorhuis aan de Heerengracht, vond men de slaapvertrekken. De groote jongensslaapzaal, vroeger voor de vergaderingen van de Collegianten ingericht, was door een deur met kijkgaatje verbonden met de slaapkamer van den vader en de moeder. Langs een der zijden van den ruimen tuin strekte zich het schoolgebouw uit.

Na 1860 vooral was veel in de inrichting der huizen veranderd. De groote eet- en woonzaal werd geheel nieuw betimmerd, de school werd verbouwd, de meisjes-slaapzalen werden veranderd, waardoor aan ieder een afzonderlijk ledikant, met gordijnen afgesloten, kon worden ingeruimd. De slaapzaal der oudste jongens werd van

de vierde naar de tweede verdieping verplaatst, die der schoolknaben tegen de naaikamer verwisseld. Voor een goede gelegenheid voor baden en wasschen werd ruimte gevonden; een speelvertrek werd ingericht. In den aanvang der 20ste eeuw werden de beide vertrekken ter linkerzijde van het voorhuis ter beschikking van den vader en de moeder gesteld; sindsdien moesten de Regentessen zich vergenoegen met de sombere rechter-binnenkamer. Erg jaloersch op de Regenten behoefden zij intusschen niet te zijn: ook hunne vergaderzaal was geenszins — als in andere gestichten van dien aard — een wijsch vertrek, en onderscheidde zich slechts door eenvoud en sobere aankleding.

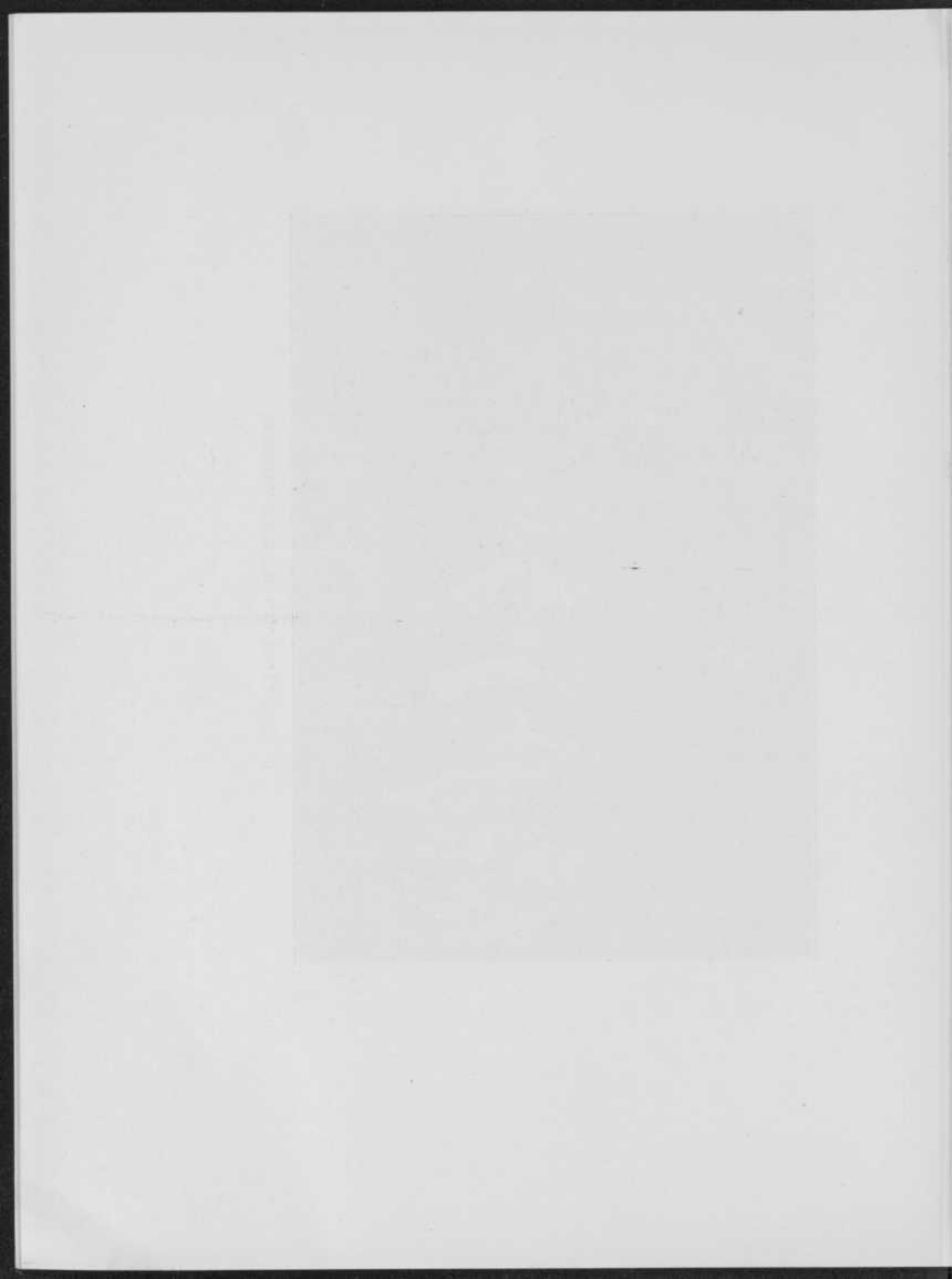

Blijkens Reglementen, in de eerste helft van de 18de eeuw opgesteld, stond het Jongens-huis toen onder het onmiddellijk bestuur van een binnenvader en een binnenmoeder, die twee dienstmeisjes onder zich hadden. In het Meisjeshuis waren een binnenmoeder en twee naai-vrouwen, die het wollen- en linnennaaien onderwezen. Later is er nog een ziekenmoeder bijgekomen, die ook voor de kleine kinderen had te zorgen, en ze lezen en breien leerde. „Ook komt en havent zij de Meisjes”, vertelt Wagenaar. En bij afwezigheid der binnenmoeder was haar de zorg voor het Meisjeshuis opgedragen.

De Binnenvader wekte de werk- en schooljongens, de Binnenmoeder van het „Dogters-huis” de meisjes. De

IN DE EETZAAL VAN HET OUDE WEESHUIS

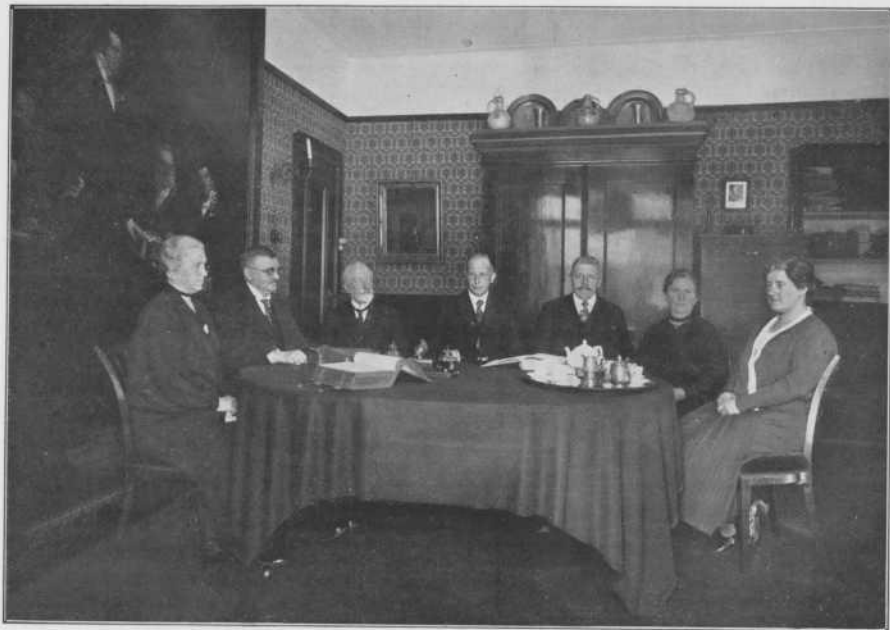
jongens gingen, na het morgen-gebed, tijdig naar hun werk of naar school; de meisjes, die des avonds in het Huis door een daartoe aangestelden meester in het schrijven onderwezen werden, naar de naai- of breikamers, waar zij onder het toezicht der naaivrouwen en ziekenmoeder waren.

De Binnenmoeders in beide huizen waren belast met het toezicht op het bereiden der spijzen en de zorg voor de kleeren der kinderen. Volgens Wagenaar was „op de spyze een orde beraamd, waarvan egter, met kennis der Regentessen, naar tyds gelegenheid, dikwyls verandering gemaakt wordt, schaffende men van de gezondste soort van spyze, en veeltyds groente en versch vleesch.”

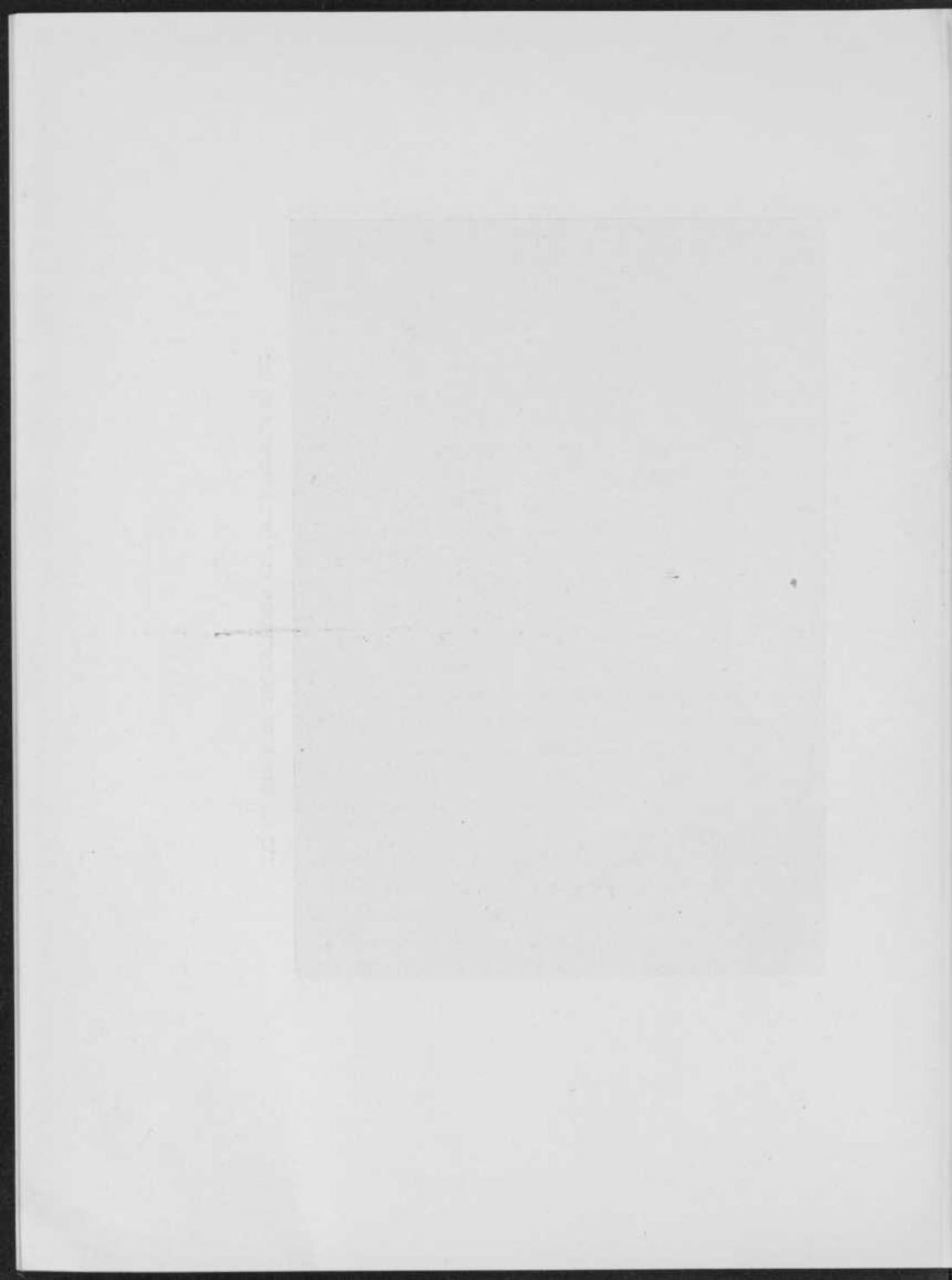
Na den middagmaaltijd hadden de kinderen een half uur of een uur verlof om op de plaats of elders in het huis te spelen, „of zig op eene andere geoorlofde wyze bezig te houden”. De jongens moesten, van den 13^{den} Mei tot den 1^{en} Augustus en verder als 't lichte maan was, zonder licht naar bed gaan, en anders met een lantaarn, die 10 uur, of half elf, door den Binnenvader afgehaald werd. De meisjes mochten bij het naar bed gaan stééds van een lantaarn gebruik maken, die echter altijd om 10 uur door de Binnenmoeder werd afgehaald.

De godsdienstige opvoeding der weezen werd allerminst verwaarloosd. Geen wonder, daar de stichters reeds in een acte van 22 Mei 1681 hadden verklaard, dat zij mede beoogden „door Gods gratie, ware 't mogelijk

zelfs met behulp van de aangequeekte en in de religie onderweesene weesen, de oefeninge in de vrijheid van spreken in de verwarde Christenheijd voortzetten". Aanvankelijk wekelijks, later om de veertien dagen, werd dan ook in het weeshuis voor de jeugd een catechisatie gehouden, onder toezicht van een bejaard of bekwaam Collegiant. Zondagmorgens gingen de jongens met den Binnenvader en de meisjes met de Binnenmoeder of een der naaivrouwen of de ziekenmoeder, bij beurten, gewoonlijk bij de Doopsgezinden die „bij 't Lam en den Tooren" bijeenkwamen, ter kerke. Aan hen die ouder dan vijftien jaar waren, alsmede aan jongeren die onder voldoende toezicht konden worden gesteld, werd echter op hun verzoek meermalen vergund ook elders, in het bijzonder bij de Remonstranten, ter kerke te gaan. Daaraan, zoo schrijft Wagenaar, is het onder meer toe te schrijven „dat zy, uit het Huis gaande, zig niet by eene en dezelfde Gemeente voegen". Dit was geheel in den geest der Regenten, zooals wel blijkt uit de „vaderlijke aanspraak", die zij tot hen die het weeshuis gingen verlaten, plachten te richten. „Bevljchtig en gewen u"—zoo zeiden zij daarin— „tot het gehoor van godvruchtige en moderate predikanten en ook tot het bijwonen van andere godsdienstige vergaderingen, daar vrijheid van vragen en spreken is. En als gij tot meer rijpheid des verstands zult gekomen zijn, zoo voeg u bij de een of andere verdraagzame en toegeefelijke gemeente, waar men de oprechte deugd en heiligheid des levens op 't hoogste recommandeerende, met voor-

DE REGENTEN EN REGENTESSEN VAN HET WEESHUIS IN 1925

zichtigen ijver de algemeene kerk wederom zoekt op te bouwen. Want men heeft de bijzondere gemeenten aan te merken niet als even zooveel bijzondere secten, maar familiën en huishoudens in en tot de republiek des algemeenen Christendoms, die samen, elk op hun manier, één doel beoogen, 't welwezen van het geheel'. Nog verdient vermelding, dat de kinderen meestal bovendien de gewone bijeenkomsten der Collegianten bijwoonden.

Van de oudste kleeding der weeskinderen is weinig bekend; Wagenaar bericht slechts, dat de bovenkleeding der jongens „zwart karsaai”, is, die der meisjes „Serge des Dames”. Wel blijkt uit een stuk van 13 Februari 1709, in het archief van het weeshuis aanwezig, dat zorgvuldig gewaakt werd tegen vrijheden in deze kleeding, die op prachtlievendheid en hoogmoed wezen. Nauwkeurig wordt daarin de wijdte van de halsjes der hemden aangegeven; de jakken, door de naaivrouwen gemaakt, moeten eerst door de vaders en moeders worden gemonsterd. Neteldoek, kanten of langetten, bonte schorten, waaiers, zijden of „coulleurde” handschoenen, zilveren haarnaalden, zijn uit den booze.

Een gekleurde prent welke hangt in de Regentenkamer en vermoedelijk uit het begin der 19de eeuw dateert, geeft eenige aanwijzing omtrent de kleeding der weezen in dien tijd. Wij zien daarop, staande voor het poortje van het weeshuis in de Huidenstraat, twee weezen, een jongen en een meisje. De jongen draagt een rok-costuum en een hoogen hoed; het meisje een witte beuk

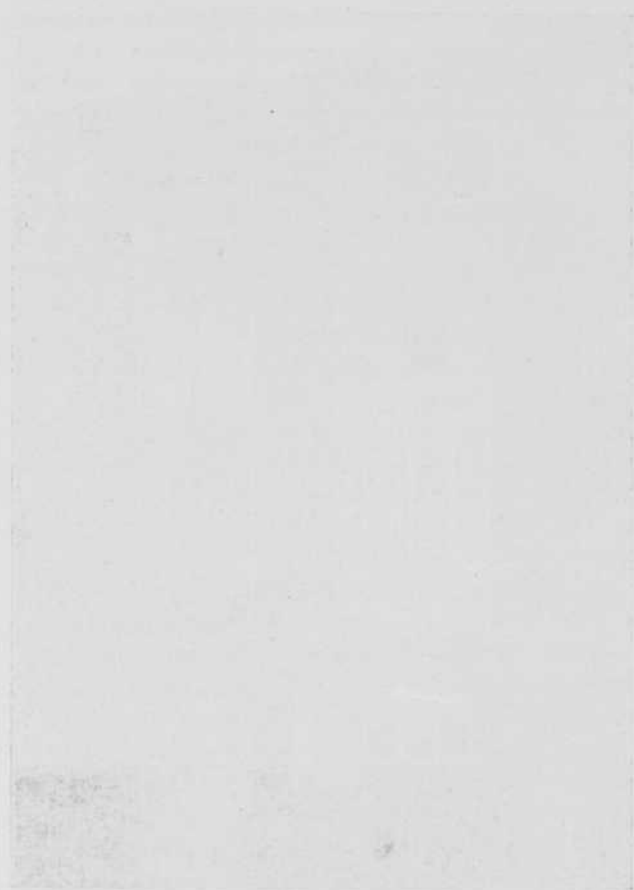
met over de borst een witte dwarsstrook, en korte mouwen. Op haar hoofd zien we een groote muts, een neepjesmuts met geplooid randje, die weinig meer dan het gezicht openlaat; onder de kin is ze met een strookje bevestigd.

Omstreeks 1860 is de kleeding belangrijk gewijzigd; vermoedelijk is ze toen ongeveer geworden, zooals ze nog in den aanvang der 20ste eeuw was, n.l. als volgt. De groote jongens (die boven de 16 jaar) droegen een kostuum dat vrijwel met dat der gewone burgers overeen kwam, alleen was de kleur ervan steeds zwart. De kleine jongens hadden een zwart jasje, waarop om den hals een witten boord; verder een zwart broekje en een platte zwarte pet. In de week nam een blauw katoenen „hesje” de plaats van het zwarte jasje in. De meisjes boven de 16 jaar, de zoogenaamde mutsemeisjes, droegen des Zondags een zwarte japon, nauw om het lijf sluitend, met een schootje en een van de japonstof gemaakt opstaand boordje om den hals; haar rok was lang en wijd. Een schort werd, behalve thuis, bij deze kleeding niet gedragen. Op het achterhoofd droegen zij een eenvoudig maar allerliefst neteldoeksch mutsje, waarvan, als vroeger, breede strooken achter de ooren naar beneden liepen, die onder de kin met een bandje werden vastgemaakt. Het mutsje werd gesierd door een rand, welke door een blauw karkas werd opgehouden.

De daagsche dracht bestond uit een gestreept blauw katoenen jak met schoot, en om den hals, een ronde

DE VOORGEVEL VAN HET NIEUWE WEESHUIS

liggende kraag van katoen. De mouwen van het jak waren kort en daaronder kwamen de witte moffen te voorschijn. Voor de zwarte merinos-rok werd een zwart lustre schortje gedragen; dezelfde muts als des Zondags vormde de hoofdtooi. De jonge meisjes droegen een bont gestreepte jurk (des Zondags een zwarte), een roodgeruit schortje en platte zwarte strooien hoeden.

In 1916 werd deze kleding sterk gemoderniseerd en van haar grootste eigenaardigheden ontdaan: de jakjes met hun schootjes, de bonte jurken, verdwenen en werden vervangen door donkerblauwe cheviot-japonnen van modern snit, met, om den hals, een breede liggende boord met een zwart strikje. Het kostuum der jongens werd in snit ook meer in overeenstemming gebracht met dat van andere kinderen, en vervaardigd van donkerblauw cheviot voor de kleine, van grijze stof, voor de grootere jongens.

Nog bleef het eenvoudige smaakvolle mutsje behouden, maar ook zijn einde was nabij. Toen het tijdens, en nog na den wereldoorlog, nauwelijks mogelijk bleek te zijn, de voor het opstaande randje benodigde blauwe karkassen te krijgen, besloten — in 1919 — Regenten en Regentessen, ook dit sieraad af te schaffen, mede omdat zij het principieel onwenschelijk vonden de kinderen langer door hunne kleding als weezen kenbaar te maken. Van een eigenlijke kleding der „Oranjeappels” kan sindsdien nauwelijks meer gesproken worden.

Het behoeft zeker geen vermelding, dat er, reeds in

de 19de eeuw, heel wat, ook in huishoudelijk opzicht, in het weeshuis veranderde. Ik noem slechts de afschaffing van de eigen school, iets van nog al ingrijpenden aard. Maar er was zooveel meer, dat uit den tijd kon worden geacht en dat dan ook niet langer werd gehandhaafd. Eerst in de 20ste eeuw echter wordt tot wijzigingen besloten — de afschaffing der kleederdracht is hiertoe te rekenen — die alle voortkomen uit den wensch, den kinderen zooveel mogelijk het gevoel te ontnemen, dat zij in een gesticht verblijven, en hun zooveel mogelijk een omgeving te scheppen, die hen zich leden van een groot gezin doet gevoelen. Dit streven werd zool niet geboren uit, dan toch begunstigd en mogelijk gemaakt door de afneming van het aantal weezen. Bedroeg dit aantal in de 17de en het begin der 18de eeuw gemiddeld 40, daarna meestal minder, tot de opneming der weezen van het Doopsgezinde gesticht, waarna het sterk steeg — in 1872 tot 64! — en waren er in het jaar 1900 nog 48 kinderen, 14 jongens en 34 meisjes, in 1910 was dit getal gedaald tot slechts 27, 12 jongens en 15 meisjes; en in 1919 waren er nog slechts 16, 8 jongens en 8 meisjes.

Wél een getal, dat het mogelijk maakte den kinderen in plaats van een gestichtsleven, een gezinsleven te bieden, of in elk geval iets wat daar zeer veel op geleek. Maar één groot bezwaar bleef bestaan: het verblijf in het groote, hooge gebouw, met zijn holle zalen — dat bovendien kostbaar was, daar het veel personeel vereischte — was al te veel een gesticht, al te weinig de woning van een

— zij het groot — gezin. Zoo vormde zich bij de Regenten het plan, om, de belangen der aan hunne zorgen toevertrouwde kinderen latende gaan vóór de gezegtheid aan de oude historische gebouwen der Collegianten, naar een huiselijker en praktischer verblijf voor de weezen om te zien.

Dat plan kwam in 1919 tot uitvoering, een tijd van nijpend gebrek aan woningen en kantoorruimte, dat de keuze van een nieuw gebouw niet gemakkelijk maakte, maar tevens de kans bood, voor de oude gebouwen een koopsom te ontvangen, die den toestand der geldmiddelen zou verbeteren. Moeilijk bleek inderdaad de keuze. Na lang zoeken werd een perceel aan de Sarphatikade aangekocht, dat echter niet ten volle aan het doel beantwoordde, zoodat Regenten, nadat hun oog bij toeval gevallen was op een veel geschikter huis hetwelk deel uitmaakte van een juist voltooid huizenblok aan de De Laïressestraat, zich haastten zich van het huis aan de Sarphatikade te ontdoen — zij slaagden erin dit huis met een niet onbelangrijke winst te verkoopen! — en 30 December 1919 het huis aan de De Laïressestraat van de N. V. Bouwmaatschappij De Laïresse te koopen, voor een som van *f* 75.000.

Reeds eenige maanden te voren, begin Augustus, had men de oude gebouwen met belendend perceel voor *f* 235.000 verkocht aan het Rijk, dat er de kantoren van het Agentschap van Financiën, den Rijksbetaalmeester en der Grootboeken der Nationale Schuld in

vestigde. Uitdrukkelijk werd de voorwaarde gesteld, dat de schilderachtige gevel aan de Heerengracht, dagteekend van omstreeks 1615, in den ouden staat moest bewaard blijven.

Tijdens den aankoop van het huis aan de De Lairesestraat was dit inwendig nog niet geheel gereed. Dit had het voordeel, dat men het, zonder extra-kosten, voor zijn bestemming kon inrichten.

Den 1sten Mei 1920 konden de weezen naar hun nieuwe verblijf verhuizen. Boven den ingang was de aloude steen met den Oranjeappel gemetseld, terwijl bovendien de in den voorgevel gegrifte woorden „Weeshuis de Oranjeappel” den voorbijganger vertelden, in welk opzicht dit huis zich van een gewoon woonhuis onderscheidt.

Niet zonder verwondering constateert de bezoeker, hoe uitermate geschikt dit moderne huis is voor een bestemming, waarvoor het toch niet werd gebouwd, en welke ruime vertrekken het bevat. Aan de voorzijde, naast de hal, is de keuken, heel wat grooter dan in de meeste huizen, tegenwoordig gebouwd, en waaraan een bijkeuken niet ontbreekt. Daarachter, uitzien de op den tuin — waarvan een gedeelte, loopend achter den tuin van het buurhuis, tot speelplaats is ingericht — bevindt zich de naaikamer, evenzeer een flink vertrek. En links daarvan is de Regentenkamer, die evenmin als in het oude gebouw, op een wijsche inrichting kan bogen, en geenszins, als in andere gestichten van dezen aard, tot

DE ACHTERGEVEL VAN HET NIEUWE WEESHUIS

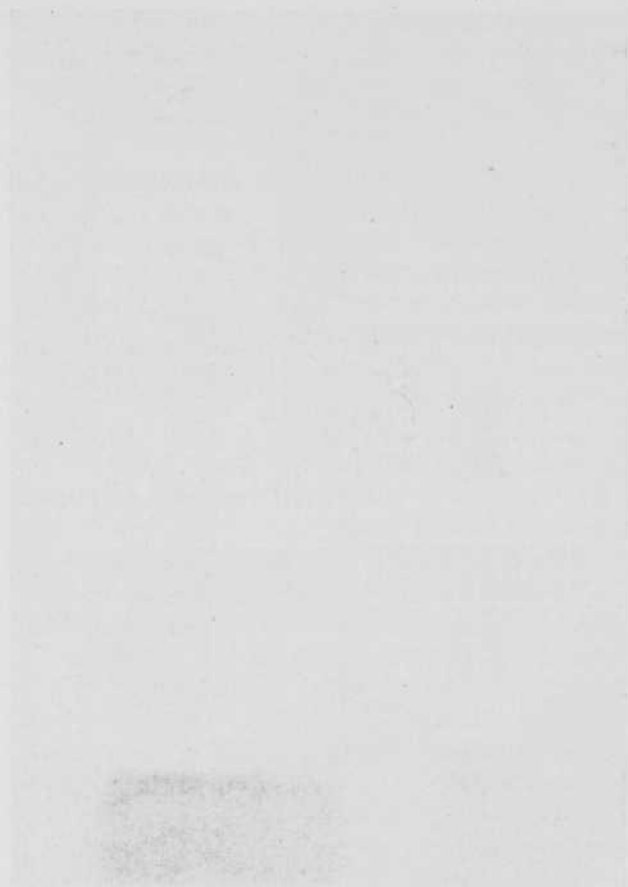

FIGURE 1. [Illegible text]

de fraaiste van het huis kan worden gerekend. Men vindt er de oude meubelen en wandversieringen uit het huis aan de Heerengracht in terug: een groot regentensstuk uit het midden der 19de eeuw, geschilderd door den oud-wees Gerrit Postma, in 1819 op Ameland geboren, geen kunstwerk van hooge waarde, maar waarop vooral de gezichten der regenten met zorg schijnen te zijn behandeld, een evenmin artistieke gekleurde voorstelling van den „dompeldoop” der Collegianten te Rijnsburg, de hierboven reeds genoemde prent van een weesjongen en weesmeisje voor het poortje van den Oranjeappel in de Huidenstraat, en een mooi schilderijtje in den trant van Jan Steen, van Egbert van Heemskerk (1645—1704), een barbierswinkel voorstellend. Hier ook staat de kast, die het belangrijke archief bevat.

De eerste verdieping wordt voor een groot gedeelte ingenomen door de „suite” van de woon- en eetkamers. Ernaast is de zitkamer van den vader en de moeder. Op de tweede verdieping vindt men de slaapkamers der jongens, een groote, voor de kleine jongens, aan de voor-, een kleinere, voor de groote jongens, aan de achterzijde. Daar is ook de slaapkamer van vader en moeder en de badkamer. De derde verdieping ten slotte is voor de meisjes bestemd; ook hier hebben de kleine meisjes een groote, de groote een kleiner slaapvertrek, welke vertrekken als die der jongens, van een groot aantal vaste washtafels zijn voorzien. Op deze verdieping is bovendien de slaapkamer van „de juffrouw”, thans, met

de dienstmeisjes, de eenige maar in dit omvangrijke gezin dan ook wel onmisbare hulp der moeder in de huishouding. Haar is het nachtelijk toezicht op de meisjes opgedragen; op de jongens slaan, zoo noodig, vader en moeder een „wakend” oog.

Wie daar zoo de kinderen in de woonkamer bijeenziet, zal toegeven dat men er wonderwel in geslaagd is, de illusie van een gezin te scheppen, zij 't van een vooral voor dezen tijd wel zeer groot gezin — er zijn thans 8 jongens en 3 meisjes in het weeshuis (terwijl 6 jongens en 2 meisjes elders zijn uitbesteed), dat bovendien in de laatste jaren nog al eens tijdelijk wordt uitgebreid, bij ziekte van moeders. Tot deze illusie draagt ook het feit bij, dat de vader, de heer J. van Ekeren, die 1 Mei 1917 werd aangesteld, als een gewone huisvader zijn bezigheden buitenshuis verricht — bij zijne aanstelling was hij onderwijzer, thans is hij hoofd eener school — en eerst na voldane dagtaak in den grooten familiekring treedt en zich daaraan dan ook geheel kan geven, daar het hem niet veroorloofd is andere betrekkingen op zich te nemen. „Vader” heet hij thans, niet meer als vroeger: „binnenvader” ter onderscheiding van de Regenten, die als „vaders” werden aangesproken, maar zich thans gaarne met een „meneer” vergenoegen; iets dergelijks geldt voor de moeder en de Regentessen.

Men ziet het, wel veel is er veranderd in de oude

„Oranjeappel” in de verlopen eeuwen, en vooral, in de laatste jaren. Maar wat deze stichting deed geboren worden: de liefde voor den naaste, zich uitende in zorg voor het verlaten weeskind, zij leeft nog. En met haar leeft in het nieuwe huis, in een stadswijk ver buiten de oude wallen van de stad aan d'Amstel en het IJ, de geest voort van de Collegianten, die in hun stichting zulk een treffend en treffelijk monument schiepen van hun praktischen godsdienstzin.

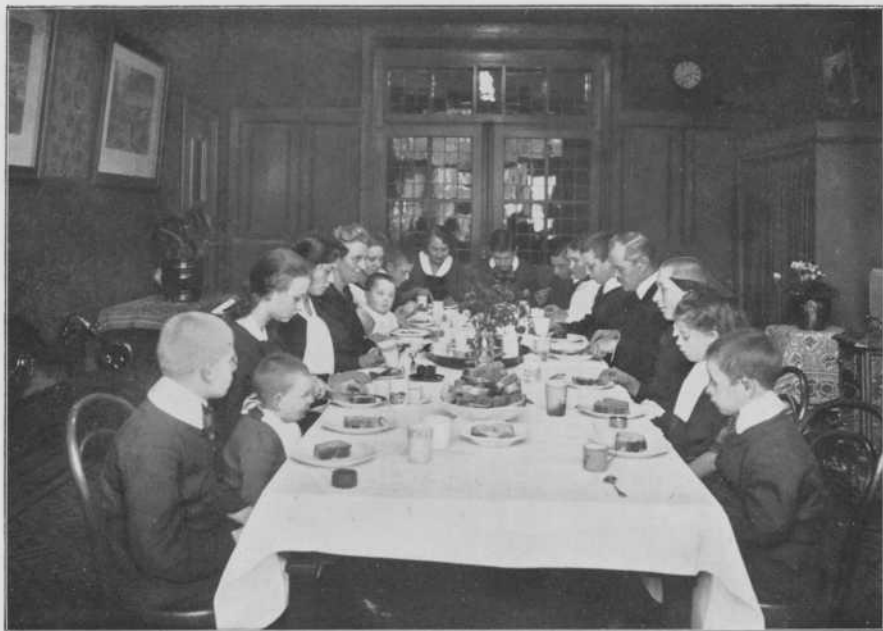
HET ORANJEAPPEL-GEZIN IN DE HUISKAMER VAN HET NIEUWE WEESHUIS

THE UNIVERSITY OF CHICAGO PRESS

NAAMLIJST DER REGENTEN
VAN HET WEESHUIS „DE ORANJEAPPEL”
SEDERT DE OPRICHTING.

Aan- gekomen :	N A M E N :	Afgetreden :	Overleden :
1675	Anthony Rooleeuw		1700
	Willem Bruin		1679
	Gerrit Jacobsz. Derramout, afgetreden of overleden vóór		1681
	Pieter Rijndertsz.		1700
	Adriaan Pietersz. Dekker	1685	
1677	Jan Huigen	1705	
1678	Pieter de Haan	1685	
	Dirk van Viane		1701
1687	Cornelis van Eeke	1705	
1694	Tobias van den Wijngaard.	1706	
	Paulus van Voorst.	1706	
1700	Menso Cornelisz.		vóór 1707
	Jan Jansz. Laan	1710	
1706	Jan Homma.	1712	
	Gilles Sijbrandsz.	1708	
	Michiel van Gesser.	1713	
	Pieter de Haan	1714	
1708	Pieter Ooms	1714	
1710	Arend van de Rijp.	1715	
1712	Jan Jansz. Laan		1738
1713	Jan Cornilje.		1721
1714	Michiel van Gesser		1737
1715	Jan Homma.		1716
	Pieter Ooms		1741

DE KINDEREN MET VADER EN MOEDER IN DE EETKAMER VAN HET NIEUWE WEESHUIS

Aan- gekomen :	N A M E N :	Afgetreden :	Overleden :
1765	Christina Wagenaar, geb. Vergoes	1772	
1770	Josina Bezoet, geb. van Geuns	1785	
1773	Petronella van den Bosch, geb. Kraal .. .	1785	
1773	Johanna van Maurik, geb. Schoemaker .. .	1779	
1777	Veronica Walbeek, geb. v. d. Rijp Centen	1783	
1779	Elisabeth Loosjes, geb. van Dokkum		1808
1783	Catharina Cillaarts, geb. Hartman		
1785	Sara Soutman		1790
	Trijntje Blaupot, geb. de Vries		1802
1796	Agatha de Hartog, Wed. Arnold de Vos.		1810
1802	F. Rotgans, geb. Korp	1808	
	Elisabeth Durks, geb. Loosjes		1808
1808	Gerarda Mooge, Wed. Wobke Knoop .. .		1809
	Catharina Leendertz, geb. Korp	1832	
1812	Susanna van Coppenaal, geb. Zijtsema .. .		1816
1817	Geertje Klinkert, geb. de Jong	1832	
1818	Alida Klinkert, Wed. H. Klinkert Wz. .. .	1832	
1820	Imke Cool, geb. Menalda	1835	
1829	Cornelia Alma, geb. van Hulst		1838
1832	Gepke Hingst, geb. Brouwer	1862	
1835	Cecilia Conradina Zijtsema, Wed. I. Meden- dorp	1856	
1838	Rimpje Klinkert, Wed. A. Kleindert		1839
	Petronella Schoemaker Doijer, geb. Evekink		
1848	Riemke Corver, geb. Cremer		1852
1852	Debora de la Fontaine Schlüter, geb. Koop- mans	1854	
	Susanna Wurfbain, geb. Gerlings		1864
1854	Anna Rekker, Wed. J. Slagregen	1863	
1862	Jacoba Catharina van Heukelom, Wed. F. H. van Notten	1884	
1863	Jenny van Heukelom, geb. Stadnitski .. .	1868	
1864	Cornelia Margaretha Lubér, geb. Corver ..		1882
1868	Alida Johanna Portielje, geb. Fock		1879

Aan- gekomen :	N A M E N :	Afgetreden :	Overleden :
1879	Diderika Johanna Koopmans, Wed. W. van Heukelom	1889	
1881	Jannetje Testas, geb. van Gilse	1886	
1882	Rebecka Anna Hoekstra, geb. van Geuns . .	1888	
1886	Sara Adriane Dorothée van Bosse, geb. Fock	1893	
1888	Emma Susanna Cool		1896
1889	Eva Fockelina Boelen, geb. Smidt van Gelder	1914	
1894	Cecile Dorothée Portielje, geb. Fock		1903
1897	Debora Elisabeth Cool	1918	
1903	Louise Marie de Hoop Scheffer	1922	
1914	Alida Johanna Hugenholtz, geb. Fock . . .		
1918	Jacoba Vouste, geb. Portielje	1922	
1923	Dieuwertje Biemond, geb. Zijp		
	Catharina Gerharda Proost, geb. Zweerts .		

